

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2009

Tutkijanvastuu ja velvollisuus – tutkimuksen eettisiä kysymyksiä

Pia Olsson

Polkuja etnologian menetelmiin
Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala(toim.)
Helsinki: Ethnos ry 2005
s. 281-290

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.helsinki.fi/opiskelijakirjasto
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Pirjo Korkiakangas
Pia Olsson
Helena Ruotsala (toim.)

POLKUJA ETNOLOGIAN MENETELMIIN

ETHNOS RY • HELSINKI

TUTKIJAN VASTUU JA VELVOLLISUUS – TUTKIMUKSEN EETTISIÄ KYSYMYKSIÄ

Pia Olsson

Kuinka laajasti ja syvällisesti tutkimuksen kohteena olevan henkilön tulisi tietää, minkälaisessa yhteydessä hänen antamaansa informaatiota tutkimuksessa käytetään? Entä miten ja missä määrin tutkijan tulisi säilyttää riippumattomuutensa tutkittavana olevasta yhteisöstä? Muun muassa näitä kysymyksiä pohti joukko Helsingin yliopiston kansatieteen perus- ja jatko-opiskelijoita syksyllä 2004 kansatieteen tutkimuseettisiä kysymyksiä käsittelevällä kurssilla. Kysymykset nousivat osallistujien omista tutkimusteemoista, ja vaikka osallistujia kurssilla oli vajaa kymmenen, muodostui kysymysten kenttä kokonaisuudessaan laajaksi ja koko kansatieteellisen tutkimusprosessin eri vaiheet kattavaksi. Aiheen haastavuutta osoittaa sekin, että yksi keskeinen teema keskusteluissa oli eettisen kysymyksen määrittäminen. Aina ei ollut yksinkertaista hahmottaa, milloin kyseessä oli todellinen eettinen ongelma, milloin tutkimusprosessin turha problematisoiminen.

Ensimmäistä akateemista tutkielmaamme proseminaarissa tehdessämme opimme, että niin aikaisempaan tutkimukseen kuin primaariseen aineistoon tulee viitata asianmukaisesti. Näiden kysymysten ratkaisemiseksi voidaan antaa varsin yksiselitteisiä ohjeita. Joudumme kuitenkin usein jo ensimmäisen työmme kohdalla pohtimaan myös viittauskäytäntöä monimutkaisempia eettisiä kysymyksiä, kuten esimerkiksi henkilösuojaan liittyviä tekijöitä. Mitä syvemmälle tutkimuksessamme etenemme, sitä monipuolisemmin eettiset kysymykset nousevat esille. Samalla selkeästi ”oikeiden” vastausten löytyminen tulee aikaisempaa hankalammaksi – ellei mahdottomaksi. Eettisestä ongelmasta voidaankin puhua juuri silloin, kun ei ole selkeää tietoa siitä, millainen toiminta on eettisesti tai moraalisesti tietyssä tilanteessa oikein (Pietarinen & Launis 2002, 49–50).

Tieteen etiikan klassiset ongelmat voidaan nähdä kolmijakoisena: Ensinnäkin on pohdittava, minkälainen eettinen vastuu liittyy yhtäältä tieteellisen tiedon luomiseen ja toisaalta sen soveltamiseen. Toiseksi tieteen etiikan keskeinen kysymys on tieteen ja vallan välinen suhde sekä tästä suhteesta mahdollisesti nousevat ongelmat. Kolmantena pääkysymyksenä on nostettu esiin ne eettiset ehdot, joiden puitteissa ihmisiä voidaan käyttää tutkimuskohteina. (Löppönen 2002, 14.)

Kaikki nämä peruskysymykset ovat keskeisiä ja aina ajankohtaisia myös kulttuurien tutkimuksessa. Voidaan kysyä, miten kulttuurien tutkimus lunastaa paikkansa nyky-yhteiskunnassa. Niin kansatieteen asemaan kuin tutkimuskohteiden ja -näkökulmien valintaan vaikuttavien tekijöiden arvioiminen on osa tieteenalan eettistä pohdintaa. Tieteen etiikassa on kyse siis myös tieteen ja yhteiskunnan suhteesta: yhtäältä siitä, miten itsenäisesti tieteenala voi määritellä oman tehtävänsä menettämättä yhteiskunnan silmissä oikeutustaan, toisaalta tieteenalan autonomisesta asemasta yhteiskunnassa.

Janne Vilkuna on museologian luonnetta pohtivassa kirjoituksessaan esittänyt muistiorganisaatioissa työskentelevien olevan ”loppujen lopuksi vallan haltijoita, sillä heidän tutkimukseen ja tallennukseen liittyvä ammattitaitonsa ratkaisee suuresti sen, millainen menneisyys tulevaisuudessa on!” (Vilkuna 2003, 10). Kansatieteilijät ovat yksi muistiorganisaatiossa työskentelevä ryhmä toimivat he sitten museoissa, arkistoissa tai tutkimuksen parissa. 2000-luvulla markkinavoimien keskellä kansatieteen opintojaan suorittavan opiskelijan on kenties vaikea tätä tulevaa asemaansa havaita. Kuitenkin oppihistoriaamme tarkasteltaessa voidaan tieteenalan yhteiskunnallinen merkitys todeta sen alkuvuosista alkaen muun muassa kansallisen identiteetin luomisprosessissa. Muistiorganisaatioiden merkitystä ei tulisi aliarvioida myöskään nykyisessä globalisoituvassa yhteiskunnassa. Aivan samoin kuin museossa työskentelevä kansatieteilijä esinekokoelmaa kartuttaessaan tekee päätöksen, mikä on säilyttämisen arvoista (ja mikä ei), myös tutkija tietyn tutkimuskohteen, -aineiston ja -näkökulman valitessaan käyttää valta-asemaansa sen suhteen, minkälaista tietoa haluaa ympäristöstään välittää niin nykyisyyteen kuin tulevaisuuteen.

Tieteen etiikaksi on määritelty ”niiden eettisten kysymysten tarkastelu, jotka nousevat esille tutkimuksen eri vaiheissa (suunnittelussa, menetelmien valinnassa, aineiston kokoamisessa, luokittelussa, julkaisemisessa) tai jotka liittyvät tutkittavan kohteen erityislaatuun” (Pietarinen & Launis 2002, 46). Määritelmässä tulee selkeästi esiin myös tieteen etiikan kolmannen pääkysymyksen suhde kulttuurien tutkimukseen. Kansatieteen tutkimuksen kohde on ihminen ja tämän yhteisönsä jäsenenä luoma kulttuuri. Tutkimuksen näkökulmien muutoksen myötä ovat kansatieteellisen tutkimuksen kohteiksi tulleet myös hyvin henkilökohtaiset ja arat teemat, joissa lähteenä on usein muistitietoaineisto. Samalla eettiset kysymykset tutkimusprosessin eri vaiheissa ovat nousseet aikaisempaa vahvemmin esille. Tutkijan ja tutkimuksen sensitiivisyys tulee arvioinnin kohteeksi tutkimuksen jokaisessa vaiheessa, kun lähdeaineistona on yksittäisten ihmisten henkilökohtainen kokemusmaailma.

Tutkijan päätettyä oman tutkimusprojektinsa jää tutkimusaineisto vielä elämään omaa elämäänsä. Tutkimusaineisto tulisi tallentaa arkistoon, ja oman eettisen kysy-

mysryppäänsä muodostaakin arkistoihin tallennetun aineiston suhde myöhempään tutkimukseen. On syytä pohtia, miten aineistojen käyttöä tulisi valvoa ja mitä kysymyksiä aineistolle on mahdollista esittää (Pekkala 2003, 100, 104).

Oikein, väärin vai laillista?

Uudenvuodenaattona 2004 uutisoitiin Helsingin Sanomissa oikeudenkäynnistä, jossa länsisuomalaisen sukuseuran hallitus oli tuomittu sakkoihin yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämisestä. Seuran sukukirjasta oli käynyt ilmi suvun enemistölle aikaisemmin tuntematon jälkeläinen. Rikoksen uhri jutussa oli toinen tuntemattoman jälkeläisen vanhemmista. (Helsingin Sanomat 31.12.2004.) Kyseessä ei ollut tieteellinen tutkimus, mutta esimerkki heijastaa kahdella tapaa kansatieteellisessäkin tutkimuksessa ajankohtaisia eettisiä kysymyksiä: tutkijan vastuuta tutkimuskohdettaan kohtaan sekä lain ja etiikan suhdetta.

Arkikielessä viittaamme etiikalla ja moraalilla usein samaan asiaan: arvioimme, onko teko oikein vai väärin. Termejä tarkemmin määriteltäessä tarkoitetaan etiikalla tieteenalaa, moraalisiin kysymyksiin kohdistuvaa tutkimusta. Moraali puolestaan on osa arkipäivän elämäämme, empiirisesti havainnoitava ilmiö. Se tulee esiin kasvatuksen ja sosiaalistumisen myötä omaksumissamme käsityksissä oikeasta ja väärästä. (Alver & Øyen 1998, 16; Pietarinen & Launis 2002, 42–43.) Etiikan lisäksi toimintaamme – myös tutkijoina – ohjaa lainsäädäntö. Etiikka ja laki eivät siis korvaa toisiaan, vaan toimivat toisiaan täydentävinä. Toisinaan ne saattavat olla myös keskenään ristiriitaisia. (Alver & Øyen 1998, 20–21.)

Yleisesti tarkasteltuna on tieteen etiikkaan liittyvillä pohdinnoilla pitkä historia. 1900-luvulla keskeisiksi kysymyksiksi nousivat esimerkiksi tieteellistymisen vaikutus yksilölliseen ja sosiaaliseen elämään sekä tutkijoiden eettinen ja yhteiskunnallinen vastuu niin rauhankysymyksessä, taloudellisen kasvun ideologiassa kuin ympäristöongelmissa. (Kuitunen 1995, 13–14.)

Kansatieteessä eettiset kysymykset näyttävät nousseen huomion kohteeksi yleisen tieteeneettisen kiinnostuksen myötä 1990-luvulla. Pohjoismainen kansatieteen ja folkloristiikan aikakauskirja *Nord Nytt* julkaisi vuonna 1995 teemanumeron koskien tutkimusetiikkaa (*Nord Nytt* 60/1995). Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos puolestaan järjesti vuonna 2001 seminaarin Kulttuurintutkimus ja etiikka. Seminaarin teemoina olivat muun muassa kysymykset tutkimuksen eettisistä ohjeista, tekijänoikeuksista ja yksilönsuojasta (*Ethnos-tiedote* 1/2001). Kiinnostus kohdistui siis paitsi etiikkaan, myös lakiin.

Yleisen etiikan ja lain lisäksi tutkijoiden toimintaa ohjaa ammattietiikka. Ammattietiikalla tarkoitetaan tietyssä ammatissa toimivien ihmisten toimintaa ohjaavia normeja ja periaatteita. Se, minkälainen toiminta tietyssä ammatissa toimivalta henkilöltä on hyväksyttävää tai suositeltavaa, voi olla monitulkintainen. Erityistä eettistä herkkyyttä vaaditaan aloilla, joissa on mahdollisuus itsenäisiin valintoihin tai joihin kuuluu vallankäyttöä. Tutkijan ammatti kuuluu näihin eettisesti herkkiin aloihin. (Pietarinen & Launis 2002, 43; Räikkä 2002, 82–84). Toisinaan ammattieettiset periaatteet on kirjattu eettisiksi ohjeiksi. Esimerkiksi Amerikan antropologinen yhdistys laati ohjeet koskien ammatillista vastuuta vuonna 1971. Keskeisiksi kysymyksiksi näissä ohjeissa nostettiin tutkijan suhde tutkimuskohteeseensa sekä tutkijan vastuu yleisöä, tieteenalaa, opiskelijoita ja rahoittajia kohtaan. Eettisiin kysymyksiin yhdistys oli ottanut kantaa jo vuonna 1948, jolloin huolena oli ollut tiedon vapaa julkaiseminen. (*Statements on Ethics.*) Myös esimerkiksi *Oral History Society* Iso-Britanniassa on julkaissut omat eettiset ohjeet muistitiedon tallentamista ja tutkimuskäyttöä varten. Ohjeet on laadittu seuraamaan kronologisesti tutkimuksen etenemistä tilanteesta ennen haastattelujen tekoa niiden arkistointiin. Ohjeistusta perustellaan paitsi haastateltavien oikeuksilla, myös muistitiedon tutkimuksellisen käytön uskottavuudella. Jokainen väärinkäytös muistitietoaineiston tallennuksessa ja käytössä on omiaan heikentämään tutkimuksen luotettavuutta ja mainetta. (*Oral History Society Ethical Guidelines.*) Aina ammattieettisiä ohjeita ei kuitenkaan ole kirjattu auki, vaan ammattieettisen toiminnan oletetaan leviävän tutkimusyhteisössä opetuksen ja tieteenalaan sosiaalistumisen myötä. Suomalaisilla kansatieteilijöillä esimerkiksi ei ainakaan toistaiseksi ole kirjattua eettistä ohjeistusta.

Etiikka osana tutkimusprosessia

Tutkijoiden toimia ohjaavat nykyisin osaltaan tutkimuseettisen neuvottelukunnan antamat ohjeet *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsittelyminen*. Tutkimuseettisten kysymysten esille nousua kuvaa osaltaan se, että neuvottelukunta perustettiin niinkin myöhään kuin vuonna 1991. Ensimmäiset menettelyohjeet tutkimusvilppiä käsittelemiseksi neuvottelukunta antoi vuonna 1994. Vilppi tieteellisessä toiminnassa on ohjeissa määritelty tiedeyhteisön ja päätöksentekijöiden harhauttamiseksi. Vilpin ilmenemismuotoina voi olla sepittäminen, vääristely, luvaton lainaaminen ja anastaminen. Piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä voi puolestaan olla törkeää laiminlyöntiä ja holtittomuutta erityisesti tutkimuksen suorittamisessa. Neuvottelukunnan toimesta on myös laadittu kuvaus hyvästä tieteellisestä käytännöstä. Nämä ohjeet kuvastavat osaltaan eettisten ratkaisujen ni-

voutumista koko tutkimusprosessiin. (*Hyoä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen* 2002, 1–3.) Tutkimustyön eettisiin perusvaatimuksiin kuuluvat niin kysymykset ammattitaidon hankkimisesta, informaation tuottamisesta, välittämisestä ja käyttämisestä kuin kollegiaalisesta toiminnasta (Pietarinen 2002, 60).

Jo tutkimuskohteen ja näkökulman valinta saattaa herättää eettisiä kysymyksiä. Tietty tutkimusaiheet, kuten esimerkiksi älykkyystutkimus tai lääketieteen geeni-tutkimukset, herättävät laajaa tutkijayhteisön ulkopuolistakin keskustelua. (Löppönen 1991, 36.) Kuitenkin myös kansatieteen kohdalla voidaan pohtia niitä periaatteita, joiden perusteella tietty teemat muototuvat tutkimuksen kohteiksi. On syytä tiedostaa, että esimerkiksi rahoitusmahdollisuudet saattavat ohjata tutkimuksen suuntaa. Tutkimuskohteen ja aiheen valintatilanteet ovat itsessään arvottavia tapah-tumia, ja ne sisältävät näin ollen myös eettisen ulottuvuuden. Tutkimuskohteen va-lintatilanteissa tulisi huomioida myös tutkimuksen mukanaan mahdollisesti tuomat seuraukset ja ongelmat. (Pekkala 2003, 93.) Tutkimus voi esimerkiksi vaikuttaa tut-kimuskohteena olevan vähemmistön asemaan yhteiskunnassa. Amerikan antropo-loginen yhdistys ohjeistaa eettisissä periaatteissaan luopumaan tutkimuksen sellai-sesta osasta, joka saattaa vahingoittaa tutkimuskohdetta (*Statements on Ethics*).

Myös se, kenellä on oikeus tutkia tiettyä kohdetta, voi herättää kysymyksiä. Tä-män kaltaista keskustelua on käyty esimerkiksi saamelaitutkimuksen yhteydessä. Veli-Pekka Lehtola kirjoittaa kulttuurin ulkopuolelta tulleista saamelaitutkijoista kriittisesti: ”Myös henkisesti saamelaiset ovat olleet raaka-ainelähteitä: heidän tie-touttaan on kerätty arkistoihin ja tutkijat ovat käyttäneet sitä oman uransa raken-tamiseen” (Lehtola 1997, 16). Hanna Snellman on puolestaan joutunut ruotsinsuo-malaisia tutkiessaan pohtimaan, onko hänellä ulkopuolisena oikeutta vähemmistön tutkimukseen, kun viimeaikainen suuntaus on nimenomaan korostanut vähemmis-tön edustajien tarvetta oman kulttuurinsa tutkimukseen. Snellman ratkaisi tilanteen rekrytoimalla Ruotsiin vasta muuttaneen kansatieteen opiskelijan haastatteluja te-kemään. (Snellman 2003a, 58.)

Tutkimuksen oikeuden parina tai vastapuolena voidaan nähdä velvollisuus. Esi-merkiksi Norjassa yhteiskunta- ja humanististen tieteiden tutkimuseettisen komi-tean (NESH) ohjeet muistuttavat, että tutkijoilla on erityinen vastuu nostaa esille tietoa yhteiskunnan ”heikoista” ja marginaalissa elävistä ryhmistä. Tämänkaltaisiin ryhmiin voidaan katsoa kuuluvan esimerkiksi juuri siirtolaiset, työttömät, yksinäi-set, vanhukset tai rikolliset. Kansatieteilijöillä on lisäksi katsottu olevan erityisase-ma eräänlaisena ”pienen ihmisen asianajajana”. Tämä näkemys on puolestaan jat-ke kansatieteellisen tutkimuksen alkuvuosikymmenien kiinnostukseen talonpoi-kaiseen yhteiskuntaan ja tähän liittyneeseen ihmiskäsitykseen. (Alver & Øyen 1998,

56, 66.) Monikulttuurisessa yhteiskunnassa oman haasteensa muodostaakin, kenen ääntä tulisi kuunnella. Ohjeeksi voi antaa ennen kaikkea kulttuuri-ilmiöiden ja arvomaailmojen monikerroksisuuden ymmärtämisen ja muistamisen tutkimusta tehdessään. (Siikala & Uljašev 2003, 145.)

Kansatieteilijöille jokapäiväisiä tutkimuseettisiä teemoja ovat tutkimusprosessiin ja tekniikoihin sekä tutkimustiedon julkistamiseen liittyvät kysymykset (ks. Löppönen 1991, 36–37). Tutkimusmenetelmien valinta on samalla eettisten valintojen tekoa. Kyse ei ole ainoastaan parhaan mahdollisen aineiston hankinnasta, vaan myös tavasta, jolla aineisto hankitaan. Missä yhteydessä esimerkiksi havainnointi on oikeutettua? Yhtäältä voidaan katsoa, että tutkijalla on julkisessa tilassa oikeus tehdä havaintoja suhteellisen vapaasti (Alver & Øyen 1998, 121). Toisaalta tutkija saattaa olla hyvinkin tiukka periaatteissaan, ja käyttää havainnointia ainoastaan esiymmärryksen muodostamiseen (Snellman 2003b, 27).

Peruskysymyksenä havainnoinnin kohdalla on tutkimuksen kohteena olevan oikeus tietää asemastaan. Kentällä työskennellessämme joudumme aina miettimään, miten informoimme tutkimuskohdettamme – joko haastateltavia tai havainnoitavia – tutkimuksestamme. Itsestään selvää on, että tutkimukseen osallistumisen tulee olla vapaaehtoista. Helena Ruotsala kirjoittaa tämän kirjan artikkelissaan haastateltavien motivoinnista. Haastatteluilla voidaan nähdä monia myönteisiä merkityksiä myös haastateltavan näkökulmasta. On kuitenkin tärkeää, ettei motivointi ylitä painostamisen rajaa.

Voidakseen tehdä päätöksen halukkuudestaan osallistua tutkimukseen, tulee informantille antaa riittävästi tietoa tutkimushankkeesta. Tärkeitä ovat esimerkiksi tiedot tutkimusprojektin päälinjoista, tutkimuksen suorittajasta ja rahoittajasta sekä aineiston tallentamisesta ja myöhemmästä käytöstä. (Alver & Øyen 1998, 99–100.) Mikäli tutkimuksella voi jo etukäteen nähdä olevan mahdollisia kielteisiä vaikutuksia, tulee näistäkin epäilyistä kertoa avoimesti etukäteen. Suostumuksen aineiston tallentamiseen ja käyttöön voi joko äänittää haastattelunauhalle tai sen voi pyytää erikseen kirjallisena.

Yksi tärkeimmistä kysymyksistä tutkimusta kirjoittaessamme on henkilösuojan asettamat vaatimukset. Tutkijan velvollisuus on suojata tiedonantajiaan niin, ettei heitä tai heidän kuvauksiaan voi tunnistaa tekstistä. Tämän voi tehdä pseudonyymejä tai erilaisia koodeja käyttämällä. Haasteelliseksi tilanteen tekee, kun haastateltavia on vähän tai tutkimusteemat ovat erityisen herkkiä tai henkilökohtaisia. Tällöin tulee kiinnittää erityistä huomiota sekä haastateltavien informointiin että aineiston käyttötapaan. Myös henkilösuojaan liittyvissä kysymyksissä heijastuu eettisten vaatimusten muuntuminen ajan myötä. Tämä näkyy muun muassa Kustaa

Vilkunan kuvauksessa suomalais-ugrilaisen kansatieteen ensimmäisen professorin U. T. Sireliuksen kenttätöistä:

Kaikesta näki, että retkenjohtaja nautti suuresti sekä kuulemastaan että näkemästään. Hän suorastaan ahmi uusia havaintoja. Isännille ja emännille osoitetut kysymykset olivat johdonmukaisia ja asiallisia, eikä kyselijä hellittänyt ennen kuin koko asia oli käynyt muistiinkirjoittajalle täysin tajuttavaksi ja selväksi. Ihmettelin aluksi hänen vaateliaisuuttaan. Saadakseen valokuvia vanhoista pyydyksistä hän oli lähettänyt erään ikämiehen rakentamaan läheiseen metsään ne pyydykset, joista oli juuri kirjoitettu kuvaukset muistikirjaan. Ukko lähti ja seuraavana päivänä sain seurata johtajaa kuvausmatkalle. Polulta pian löytyi ukon osoittama *heittopermi, loukku ja sadin*. Mutta mitä tapahtuikaan. Professori nykäisi keppinsä koukulla ansan hajalle ja sanoi vihaisesti, ettei tämä ole oikein tehty. ”Leikkispäältä ne tehty”, selitti ukko. Mutta Sirelius teetti uudet pyydykset – mutta oikeat. (Vilkuna 1969, 91.)

Yhtäältä kuvauksen voi lukea sympaattisena kertomuksena tieteenalaansa intohimoisesti suhtautuvasta tutkijasta. Toisaalta nykykriteerein arvioituna hämmennystä saattaa aiheuttaa professorin tinkimättömyys tieteen nimissä. Tiedon keruuta ei tehty tiedonantajien vaan tieteen ehdoilla. Arvovaltaisen tieteen ja tieteenharjoittajan kustannuksella ei myöskään tullut laskea leikkiä. Viime vuosisadan alussa informantilleen kiivastuvaa professoria tuskin kuitenkaan pidettiin eettisenä ongelmana. Nähtävästi myöskään kertomuksesta välittyvää kuvaa ylhäältä alaspäin suuntautuvasta suhteesta tutkijan ja tiedonantajan välillä ei ole pidetty paheksuttavana.

Kollektiivisesti koko kansaan kohdistunut ihailu ei välttämättä heijastunut muillakaan tutkijoilla yksittäisiin tiedonantajiin asti. Pääroolissa kentällä liikuttaessa oli tieto, perinne, ja sen tallentaminen – ei niinkään sen välittäjänä toiminut henkilö. (Lehtonen 1972, 235–237.) Jos tutkijoilla aikaisemmin yhteiskunnassa onkin ollut elitistinen erikoisasema suhteessa muuhun yhteiskuntaan, ovat tutkijat ja tutkimus tänään arkipäiväisempi ilmiö (Alver & Øyen 1998, 28). Myös tämä on yksi tekijä kehityksessä, jossa tutkijoiden on ollut otettava menetelmistään aikaisempaa enemmän vastuuta.

Erot suhtautumisessa tutkimuseettisiin kysymyksiin ovat luonnollisesti selkeitä, kun kehitystä tarkastellaan sadan vuoden aikajänteellä. Mutta muutoksia tutkijoiden suhtautumisessa tutkimuskohteeseensa on havaittavissa myös aivan viimeaikaisissakin tutkimuksissa.

Yksi menetelmiin liittyvä eettinen kysymys koskee juuri tiedonhankinnan tapoja ja suhtautumista tiedonantajiin. Pauliina Latvala on esittänyt kolme eettistä kysymystä liittyen kirjoitettuun elämäkertamateriaaliin. Nämä kysymykset ovat keskeisiä myös muuta muistitietoaainestoa käytettäessä. Ensinnäkin tulee kysyä, kenen ääni aineiston kautta tulee kuulluksi. Entä mitä seurauksia aineiston julkaisemis-

la voi olla kertojalle ja kuinka tietoisia kertojat ovat heidän antamiensa tietojen käytöstä? (Latvala 2002, 115.)

Toinen muutos, joka liittyy nimenomaan tutkimustiedon julkistamiseen, onkin suhtautuminen tiedonantajien informointiin ja heidän tietosuojaansa. Henkilösuojakysymys on luonnollisesti tullut keskeiseksi kansatieteen tutkimuskysymysten muuttumisen myötä, eikä käytäntö eri tutkijoiden kesken ole vielääkään yhdenmukainen. Toisinaan kenties myöskään haastateltava ei pahastuisi nimensä mainitsemisesta tutkimuksen yhteydessä. Vastuu päätöksestä ja sen mahdollisista seurauksista on kuitenkin aina tutkijalla.

Vielä 1990-luvulla esimerkiksi kansatieteen väitöskirjoissa on julkaistu nimilueteloita tutkimukseen tietoja antaneista ja haastatelluista henkilöistä. Tätä on pidetty eräänlaisena kunnianosoituksena ja kiitoksena tutkimustyötä edesauttaneille. Itsekin päädyin väitöskirjassani eräänlaiseen kompromissiin: lähdeluettelossa on löydetävissä haastateltavien nimet, mutta viitteessä olen ilmoittanut ainoastaan haastateltavan paikkakunnan (Olsson 1999). Henkilösuojana tämä toimenpide oli lähinnä kosmeettinen. Koska haastatteluja oli vähän ja haastateltavat asuivat suhteellisen pienillä paikkakunnilla, ei asiaan paneutuneelle varmasti olisi vaikeaa yhdistää sitaattia sopivaan informanttiin.

Tutkijan rooli

Yhteiskunnan tieteellistymiseen liittyy tieteen politisoituminen ja popularisoituminen. Tieteelliset tutkimukset eivät ole tarkoitettu ainoastaan tiedeyhteisön sisäiseen käyttöön, vaan niillä on useita erilaisia lukijaryhmiä. Yhden näistä ryhmistä muodostavat usein juuri kansatieteellisten tutkimusten kohdalla tutkimuksen kohteena olleet henkilöt. Kun tutkimuksen kuulijakunnan laajuus otetaan huomioon myös itse tutkimuksessa poliittisia ja eettisiä kysymyksiä pohtimalla, saavat myös tulkinat uudenlaisia sävyjä. (Ruotsala 2002, 52.) Toisten ihmisten elämään kohdistuva kulttuurien tutkimus vaatii tutkijalta panostusta oman itsensä, tieteenalansa ja tutkimuskohteensa välisten suhteiden tarkasteluun. Tämän itsereflektion täytyisi kulkea läpi koko tutkimusprosessin. Tutkijan tulee esittää itselleen kysymyksiä liittyen esimerkiksi oman tutkimuskohteensa valintaan, omiin subjektiivisiin näkökulmiinsa sekä tuottamansa tutkimustiedon merkitykseen ja käyttöön. (Ehn 1996, 166–167.)

Kun tieteen etiikan kolmea klassista kysymystä tarkastellaan tutkijan näkökulmasta, voidaan tutkijan rooli nähdä kolmitahoisena. Tutkijalla on vastuu paitsi tutkimuskohdettaan, myös tiedettä ja yhteiskuntaa kohtaan (Bobretsova 2002, 11). Tämä merkitsee, että tutkijan täytyy arvioida jatkuvasti omaa rooliaan suhteessa omiin

mahdollisuuksiinsa ja rajoituksiinsa sekä asemaansa yhteiskunnassa. Samalla hänen on huomioitava paitsi mahdolliset yleisten eettisten normien muutokset myös tutkijayhteisössä tapahtuvat muutokset sen käsityksissä omasta yhteiskunnallisesta asemastaan. Tämä tarkoittaa, että eettisten kysymysten pohtimisen tulee olla jatkuvasti aktiivinen osa tutkimusprosessia ja tutkimusyhteisöä. (Alver & Øyen 1998, 17, 30.) Aikoinaan oikeaksi havaitut ratkaisut saattavat ajan myötä muuttua ongelmallisiksi.

”Tutkijan vastuun” tai ”tieteen etiikan” tiukkaa määrittelemistä on kuitenkin kritisoitu. Näennäinen terminologinen selkeys ei välttämättä aina vastaa tiede-eettisessä arvokeskustelussa vallitsevaa moninaisuutta. (Kuitunen 1995, 19.) On myös vaikea kuvitella eettisiä ohjeita, joista voisi löytää suoran vastauksen jokaiseen ongelmatapaukseen. Tutkimuseettisten suositusten merkitys onkin ennen kaikkea kiinnittää huomiota tutkimuksen eettisiin ulottuvuuksiin ja tutkijan omaan toimintaan. (Pekkala 2003, 86, 104.)

Myös tämän artikkelin esimerkit eettisistä kysymyksistä ovat ainoastaan osa kansatieteelle tyypillisten tutkimuseettisten pohdintojen joukkoa. Lisäksi uusia kysymyksiä nousee edelleen tutkimuskohteiden ja -näkökulmien vaihtumisen myötä, ja samalla syntyy uusia haasteita mahdollisimman eettisten toimintamallien löytämiseksi. Lohduttautua voi tällöin sillä, että jo tutkimusprosessin oivaltaminen eettiseksi toiminnaksi ja eettisten ongelmien havaitseminen on sinällään tärkeä askel hyvän tieteellisen käytännön noudattamisessa.

LÄHTEET

Painetut lähteet

- Alver, Bente Gullveig & Øyen, Ørjar 1998. *Etik och praktik i forskarens vardag*. Lund: Studentlitteratur.
- Bobretsova, Alexandra 2002. Special Ethical Code of the Researcher-Propagator: "Emotional Contact" and "Impassive Observation". – *Ethics in Cultural Studies*. Pro Ethnologia 13, 11–26. Tartu: Eesti Rahva museum.
- Ehn, Billy 1996. Närhet och avstånd. – Billy Ehn & Orvar Löfgren: *Vardagslivets Etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*, 89–176. Stockholm: Natur och kultur.
- Ethnos-tiedote* 1/2001.
- Helsingin Sanomat* 2004 (Sukuseuran hallitus sai sakot salatun lapsen paljastamisesta).
- Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen* 2002. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- Kuitunen, Jorma 1995. *Tieteen policy-orientaatio ja sosiaali-eettisen vastuun edellytykset*. Acta universitatis Tamperensis ser A vol. 421. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Latvala, Pauliina 2002. Ethical Issues in the Research on Written Life History Material. – *Ethics in Cultural Studies*. Pro Ethnologia 13, 115–119. Tartu: Eesti rahva museum.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997. *Saamelaiset – historia, yhteiskunta, taide*. [Inari:] Kustannus-Puntsi.

- Lehtonen, Juhani U. E. 1972. *U. T. Sirelius ja kansatiede*. Kansatieteellinen Arkisto 23. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Löppönen, Paavo 1991. Tiede, tiedepolitiikka ja tutkimusetiikan ongelmat. – Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä & Keijo Paunio (toim.) *Tiede ja etiikka*, 17–37. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- Löppönen, Paavo 2002. Tutkimusetiikan klassisia ja uusia ongelmia. – Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen & Juhani Pietarinen (toim.) *Tutkijan eettiset valinnat*, 14–18. Helsinki: Gaudeamus.
- Nord Nytt* 60/1995.
- Olsson, Pia 1999. *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*. Kansatieteellinen Arkisto 45. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Oral History Society Ethical Guidelines. – Oral History Society. <http://ohs.org.uk/ethics/>. Tulostettu 19.11.2004.
- Pekkala, Armi 2003. Tutkijan eettiset ongelmat. – Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82, 85–108. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pietarinen, Juhani 2002. Eettiset perusvaatimukset tutkimustyössä. – Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen & Juhani Pietarinen (toim.) *Tutkijan eettiset valinnat*, 58–69. Helsinki: Gaudeamus.
- Pietarinen, Juhani & Launis, Veikko 2002. Etiikan luonne ja alueet. – Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen & Juhani Pietarinen (toim.) *Tutkijan eettiset valinnat*, 42–57. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruotsala, Helena 2002. *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Räikkä, Juha 2002. Ammattietiikan merkitys. – Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen & Juhani Pietarinen (toim.) *Tutkijan eettiset valinnat*, 82–91. Helsinki: Gaudeamus.
- Siikala, Anna-Leena & Uljašev, Oleg 2003. Maailmojen rajoilla. Muuttuvaa hantikulttuuria kohtaamassa. – Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82, 130–147. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Snellman, Hanna 2003a. Kansa tietää! – Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82, 44–61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Snellman, Hanna 2003b. *Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 927. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Statements of Ethics. – American Anthropological Association. <http://www.aaanet.org/stmts/ethstmnt.htm>. Tulostettu 30.5.2005.
- Viljanen, Anna-Maria 2003. Järki vai tunteet? Romanitutkimuksen dilemma. – Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82, 62–84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, Janne 2003. Täytetyn tiikerin äärellä. *Museologia*, mitä se on? – *Tieteessä tapahtuu* 7/2003, 5–10.
- Vilkuna, Kustaa 1969: Opettajani Uuno Taavi Sirelius. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 49, 85–101. Porvoo & Helsinki: WSOY.